

ПОСВЕЋЕНОСТ ЗМАЈУ

(Милан Шевић: *Дневници – књиџа прва*, приредила Зорица Хаџић, ДОО Дневник – новине и часописи, Нови Сад, 2013)

Пред нама је прва, од три најављене књиге *Дневника* Милана Шевића. Та прва књига обухвата период од 1899. године па до почетка Великог рата. Можда би било боље сачекати све три књиге, па тек онда писати о дневницима Милана Шевића? Намеће се ту још једно питање: да ли постоји читалац који се овој књизи баш и не би обрадовао? И већ откривам да читам ову књигу по други пут – и да знам шта тражим. Али, да кренем каквим-таквим редом: уз неизбежна чуђења. А то је најпре чуђење због вишка времена и очите материјалне небрижности писца овог дневника. Наиме, када се погледа колико је, где и кад путовао Милан Шевић – читалац може само да буде збуњен. Но, оно што још више чуди су људи са којима је Шевић у контакту! Познато је његово пријатељство са Змајем и Лазом Костићем. Али, Шевић је пријатељ и са Бором Станковићем, Миланом Савићем, Симом Матавуљем, Слободаном Јовановићем, Иваном Мештровићем, Светиславом Стефановићем, Станиславом Винавером, Богданом Поповићем, Тихомиром Остојићем, Марком Муратом, Милетом Јакшићем... Краљ га прима у аудијенцију готово кад год то Милан Шевић пожели! У Риму је у посети нашем посланству. С министрима је на равној ноzi. У сваком случају – сва врата су му отворена. (При том на путовањима лако склапа пријатељства и са странцима.) Кад говорим о вишку времена, не желим да кажем да је Шевић нерадник. Напротив. Ради свуда и у свим приликама. Али, живи без обавеза према неком конкретном послу. Или то бар тако изгледа.

Где све путује Шевић? Везаћемо се за градове: Рим, Напуљ, Загреб, Беч, Београд, Нови Сад, Опатија... А живи заправо између Беча, Београда, Загреба и Новог Сада. Узгред, овај дневник почиње као путопис. Оставља Шевић лепу слику о Италији (сјајна прошлост, красна природа), а о Италијанима пише са одбојношћу. У тренуцима његове посете Италија је прљава земља, у нереду, са лењим људима, који једноставно „немају и неће да имају друга посла“. Уочио је да Италијани много пљују: и љубавник на сцени и свештеник служећи код олтара... Живе од странаца: просе, моле, нуде најразличитије услуге – не бирају средства да дођу до новца. Варају. Толико рачунају на глупост и лаковерност странаца да је то чак и у пословицу ушло. Посебна прича су кочијаши: ако не моле за бакшиш, онда врате лажне динаре... При том су наметљиви преко мере.

Но, ако је прецизно описао Италијане, шта из ових дневничких белешки можемо да сазнамо о самом Милану Шевићу? Написаће на једном месту: „Учинио једну глупост, надам се да ће ми то бити последња те врсте у животу.“ Наравно, коју и какву глупост је учинио – из овог дневника се то не може сазнати. (То што Шевић пише о себи, готово да би могао написати и неки посматрач са стране.) Он не само што прећуткује

„глупости“ које је учинио, већ прећуткује и оно што је везано за Змаја. Кад каже да је Змајева свастика „причала неке ствари, које је тешко веровати“, наравно да нам неће открити које су то ствари.

Као што нам неће открити ни то од чега живи. Рођен је 1866, дакле, у тренуцима кад почиње да пише овај дневник, Шевић има мање од 40 година. Када је могао бити пензионисан? Зорица Хаџић, приређивач овог дневника, каже на једном другом месту да је био пензионисан од 1909. до 1920. године. Али, крајем 1899. и почетком 1900. године проводи неколико месеци у Италији! Но, стално ради, истакао сам то већ. Он је и педагог – прати промене у образовању; не само код нас, већ и у Европи. Запад би да обликује наше школство. (Нешто ми то звучи познато.) Међутим, поред тога што је педагог, он је и истраживач књижевности, односно онај ко прикупља грађу за будуће књижевне историчаре. Проговорићу касније о томе како је Шевић оставио драгоцену сведочанство о Змају и Лази Костићу, али, када се, на пример, почетком Првог светског рата нађе у Нишу, видимо да прикупља све што је на било који начин у вези са животом и делом Стевана Сремца. Једноставно, поседује свест о највећим људима свог народа.

Кад сам већ поменуо Стевана Сремца, у време док пише свој дневник, Милан Шевић, између осталог, приређује за штампу аутобиографске, дневничке, белешке Сремчевог ујака, Јована Ђорђевића. Објављује то у *Лейопису Мајице српске* са својим предговором 1910. године. Можда би од тог Шевићевог предговора могао почети овај приказ: као да је Шевић проговорио о свом дневнику!

Шевић пише: „Ђорђевић је у своје дневнику краткорек. Обично записује догађаје једног дана у неколико редова...“; „Па и то мало редова нам већином не приказују ствари од значаја било по Ђорђевићев било по општи живот, но се Ђорђевић врло често задржава на незнатним стварима, и на беспослицама...“; „У томе дневнику нећемо видети развој унутрашњег човека, нити ћемо наћи ту исповести каквих пред самим собом, он обухвата спољашњег човека, промене његова здравља, где је кад био, где ручао, вечерао или спавао, с ким се кад састао.“ (Узгред, управо нас и Шевић обавештава о променама свог здравља, када се купао, колико је имао килограма обучен, а колико без одеће... Пошто се мери без одеће, припретиће му тужбом комшија...) Даље, све нам то пише Шевић, понављам, истовремено приређујући за штампу дневник Јована Ђорђевића и пишући сопствени дневник: „И главно ће значење овога дневника бити у констатовању факата. Из њега ће се моћи утврдити какав факат, понеки датум, а даће података и за живот и рад многих наших знаменитијих људи, с којима је Ђорђевић у току свог дугог и пуног живота у додир долазио, али и иначе што о њима записивао.“ И даље, оно што пише о Ђорђевићевом дневнику, може да стоји и уз Шевићев дневник: понекад помене чланак који ради, кује планове, говори коме је писао писма, шта је видео у позоришту... Каже за Ђорђевића да лако успоставља познанства. Једина разлика је што се код Шевића не помињу домаће животиње, а то карактерише Ђорђевићев дневник.

Узгред, има једна тајанствена личност у животу Милана Шевића. Мара. Сем имена ништа више о њој не знамо. Све је остало у наговештају. Но, она Шевића мучи. Виђа је у Бечу – али, уме да се нађе са њом и у другим градовима. Као што она уме и да закасни,

па и не дође на уречени састанак. Стално је присутна. Свестан је Шевић њеног погубног утицаја. Ваљда су то те фаталне жене.

Али, главна личност – личност око које се све врти (и по тој главној личности се разликују Шевићеви од Ђорђевићевих дневника) јесте Змај! У првом делу дневника Змај је жив – одседаће код њега у Загребу Милан Шевић. Међутим, у другом делу дневника када Змај више није међу живима, почиње потрага за Змајем. Посвећеност која изгледа невероватна. (Узгред, Шевић је био уз Лазу Костића у време док је овај проводио своје последње дане; заправо, све о Костићевим последњим данима знамо из дневника Милана Шевића.) Но, посвећеност Змају је посебна прича.

Кад смо већ код посвећености, проговоримо о још једној посвећености. А то је посвећеност приређивача ове књиге, Зорице Хаџић, према Милану Шевићу. Поред неколико посебних чланака о Шевићу, учествовала је у објављивању преписке Милана Шевића са Милетом Јакшићем (*Сугари Милете Јакшића*, Нови Сад, 2005); објавила је књигу анегдота Милана Шевића (*Онашим људима великим и малим*, Нови Сад, 2011); приредила је за штампу Шевићеву књигу о младом Змају (*Од Кишјаноша до Змаја*, Нови Сад, 2014); ишчитала је све Шевићеве дневнике, а овај *Дневник* је почетак...

Но, вратимо се Змају. Тешко је пописати сва помињања Змаја у овом *Дневнику*. Изгледаће претерано ако кажем да је Змај главни јунак ове књиге, а не Милан Шевић, али то готово да је тако! Шевићева путовања (сем кад га Велики рат не окрене на другу страну) имају јасан циљ: прегледати нечију оставштину не би ли се открило макар једно Змајево писмо... (И на таванима је ако је потребно!) И не тражи Шевић само преписку: тражи сведочанства, анегдоте, успоставља један живот... (Појавила се, непосредно после овог *Дневника* и књига о младом Змају, поменули смо је већ...)

Кога све „посећује“ (или лично или писмима) у трагању за Змајем? Лаза Костић, Светислав Касапиновић, Душан Радуловић, Светислав Стефановић, Каменко Јовановић, Иван Мартиновић, Милан Гроловић, Милена Миладиновић, Милан Марковић, Јован Храниловић... Нису све посете успешне: понеко, као Никола Андрић, на пример, нема Змајевих писама. Проговори успут неку реч и о Змајевом превођењу; Змај кад запне са преводом, једноставно прескочи, обиђе, прећути то спорно место... Обраћа се и свим институцијама за које мисли да би могле имати Змајева писма. „Ја бих хтео да Змаја свестрано прикажем тј. да управо Змај самога себе прикаже, стога ми је потребно да имам његових писама са свих страна, камо их је год слао, да би се тако одржала потпуна равнотежа његова карактера. Ја имам извесних писама, која би се могла и рђаво тумачити, кад не уз њих била друга, која би их паралисала.“ (Тражио је Змајев „карактер“ још док је Змај био жив, и код графолога!)

Набраја Шевић имена свих оних којима је писао тражећи Змајева писма. Боривој Кашиковић му, на пример, шаље писмо које је Змај писао Николи Кашиковићу. Ту су и писма Илариону Руварцу, Тихомиру Остојићу... Прегледао је оставштину Ђорђа Натошевића – ту се пењао на таван – и нашао Змајевих писама... Прегледана је и оставштина Александра Сандића.

И све чешће у његовим дневничким белешкама стоји: „Сређивао Змајева писма“, „Сређивао Змајева писма читав дан“. (Узгред, уз Змајева писма открије се ту и Доситејево писмо, на пример!) „По подне средιο Змајева писма“, „Увече сређивао Змајева

писма". (Промакне и по која неповољна реченица о Змају: као надзорник Текелијану-ма није водио бригу ни о текелијанцима, ни о својој породици: јер је често и по три дана изостајао. А зна се где се иде кад се по три дана нестаје!)

„Од Вукићевића дознао неке појединости о личностима из Змајеве преписке.“ Читав дан је читао Змајева писма Антонију Хаџићу, а за ручком и вечером Хаџић му даје објашњења, која је Шевић записао! (Узгред, Лука Јоцић тврди да на улици никад није видео Змаја трезног: „Тргао се, кад се оженио.“) Помене Шевић и шта у том тражењу Змаја тада чита; а стигла му је Скерлићева *Историја српске књижевности XVIII века*. Добро је што је та књига написана, каже Шевић, „али је књига површна, па и швиндлерски написана“. (Но, донео је о тој књизи и лепу анегдоту у књизи коју је, рекли смо то, такође приредила Зорица Хаџић. Док сви грде ту Скерлићеву књигу због материјалних грешака, Ватрослав Јагић каже да је чита са уживањем: а грешке које постоје – исправиће Тихомир Остојић!)

У дневничкој белешци од 14. августа 1910. године пише: „Двадесет и једној редакцији послао јавну молбу да пошаљу писма од Змаја, о Змају и Змају, документа о њему, његове рукописе и записе који их имају.“ У том тренутку Милан Шевић је имао у рукама 590 писама, 63 карте, 1 упутницу и 12 брзојава! (Објавила је Зорица Хаџић тај податак из *Босанске виле* у тексту „Белешке Милана Шевића на маргинама Костићеве *Књије о Змају*“ у зборнику *Јован Јовановић Змај*, Нови Сад 2012.)

Узгред, нашао је Шевић и неколико мађарских писама, која говоре о Змају... И до краља је стигао тражећи Змајева писма...

Шта је остало од тог огромног Шевићевог рада на Змајевој преписци?

Општепознато је, и ту ништа нећу додати, да су део Змајеве преписке објавили Младен Лесковац и Иванка Јовичић, 1957. године. Објављена је прва – прецизније би било рећи: једина – књига са 257 писама. (Обухваћен је период од 1852. до 1887. године.) У тој првој, најављене су још две књиге преписке, а у четвртој књизи би се, наводно, нашли „коментари, регистри и дата сва потребна објашњења о овој збирци“. (Понекад се и књигама нуди загробни живот.)

Младен Лесковац, који је у прозу Милорада Павића (приповетка „Двобој“) ушао као неко ко узима, а не завршава посао – остао је доследан. Живео је после те прве књиге више од три деценије, али започети посао није довршио... Могу ли се недовршеним пословима изрицати примедбе? И да ли је Лесковац у рукама имао Змајева писма на којима је радио Милан Шевић? Одговор на та питања не знам. Али, интересантан је податак да у тој првој књизи нема Змајевог писма Лази Костићу из 1875. године. За то писмо Лесковац зна – објавио га је Миховил Томандл 1934. године у *Гласнику историјској друштва*; у истом броју Лесковац има чак четири прилога.¹ Те године умире Милан Шевић и тешко да је видео то писмо. А још теже да је стигао да га „удене“ у рукопис Змајеве преписке... Да ли је могуће да се Лесковац слепо држао Шевића и заборавио и на оно што зна? И да ли би се радовао овим *Дневницима*?

¹ Узгред, управо је Младен Лесковац урадио „Регистар првих тридесет свезака *Гласника историјској друштва* (1928–1937)“ и, природно, уредно навео то писмо: чак два пута! (И уз Змаја и уз Л. Костића.)

Али, прођимо се нагађања. Вратимо се *Дневницима* Милана Шевића. Поред тога што проверава сваки податак – ништа не узима здраво за готово – Милан Шевић као да понекад пише и против самог себе! Како другачије схватити дословно донете реченице Боре Станковића о томе због чега не пише писма. „Не пишем никоме, јер знам, да ће после моје смрти купити моја писма, па ми помисао не да, да пишем како бих хтео, па не пишем никако.“

И кад смо већ код Боре Станковића, завршимо овај приказ Шевићевим првим читањем *Нечистије крви*: „Јаки силни карактери из дубине захваћени, али се сва њихова јачина излива у њиховим страстима, као што то ваљда и мора да буде у неслободном и само себе подређујућем друштву, које нема никаквих подстицаја нити може само себи да одреди циљ живота. Опажање Станковићево: очима, ухом и – нарочито – носом. Композиција боља но што ми се чинило из критика. Таких романа немамо много, може бити ниједан више“.

Лепе реченице за излазак из овог текста, али и за чекање друге две књиге *Дневника*.